
СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ БІБІКОВ: ЖИТТЯ, ВІДДАНЕ НАУЦІ (до 100-річчя від дня народження)

Цього року виповнюється 100 років від дня народження відомого вченого, члена-кореспондента НАН України, людини зі світовим іменем Сергія Миколайовича Бібікова. Двадцять років тому похмурого листопадового вечора він пішов із життя, залишивши у друкарській машинці недописану сторінку статті. До останньої хвилини він був у вирі наукового життя, у середовищі колег-археологів.

Сергій Миколайович Бібіков народився 14 вересня 1908 р. у м. Севастополь у родині службовців. У 1928 р. він вступив до Кримського пе-

дагогічного інституту ім. Фрунзе, а вже у 1929 р. перевівся до Ленінградського державного університету, де навчався на етнографічному відділенні географічного факультету. З 1931 до 1934 рр. він перебував на військовій службі у Качинській школі льотчиків.

У 1934 р. С.М. Бібіков повернувся до Ленінграда і почав працювати в Державній академії історії матеріальної культури (згодом ПМК), де він пройшов шлях від науково-технічного працівника до заступника директора.

Велика Вітчизняна війна поставила перед ним нові випробування: у 1941—1942 рр. його призначили заступником голови комісії з управ-

ління ленінградськими установами АН УРСР, згодом — головою евакотрійки АН СРСР.

У 1955 р. С.М. Бібікова було призначено директором Інституту археології АН України, який він очолював до 1968 р. Згодом він працював завідувачем відділу археології Криму та за сумісництвом на тій самій посаді у відділі античної археології (з 1971 р.) До останнього дня, 21 листопада 1988 р., він залишався співробітником Інституту археології.

Це лише кілька основних сторінок біографії ученого. Звичайно, найкраще про себе розповів би сам Сергій Миколайович: про безхмарне дитинство у приморському місті, родину, студентські роки в Ленінграді, трагедії воєнних років тощо ...

С.М. Бібіков прийшов в археологію у 1920-х рр. Перший досвід здобув в експедиціях відомого вченого Г.А. Бонч-Осмоловського. Це була школа археології і життя, яка значною мірою визначила сенс його подальшого життя. Потім були самостійні дослідження в Криму та на Південному Уралі, у Подністров'ї та Подніпров'ї. Коло його наукових інтересів завжди було пов'язане з первісною археологією — палеолітом, мезолітом, енеолітом.

Сформований як фахівець під керівництвом Г.А. Бонч-Осмоловського С.М. Бібіков зумів продовжити його наукові напрями, розвинувши та збагативши їх власними ідеями та розробками. Великий вплив на його становлення мало й творче наукове оточення в Інституті історії матеріальної культури АН СРСР. Цей період його життя був тісно пов'язаний із такими постатями, як П. Єфименко, В. Равдонікас, О. Окладников, М. Артамонов, О. Бернштам, П. Борисковський, О. Рогачов та ін. Це був час становлення Сергія Миколайовича як ученого, організатора та керівника науки. Це були моло-

дість і зрілість, що проходили в колі однолітків та старших товаришів.

Понад 30 років наукова діяльність С.М. Бібікова проходила в стінах Інституту археології АН України. У Києві вчений знайшов благодатний ґрунт для реалізації своїх ідей. Його одностайними були провідні українські археологи Л. Славін, О. Тереножкін, В. Довженок, Ю. Захарук та ін. Він став генератором ідей, його думка багато в чому була визначальною. Саме він започаткував створення фундаментальної тритомної «Археології Української РСР», яка й сьогодні є актуальним хрестоматійним археологічним дослідженням — виданням, якого не було в СРСР і на яке дотепер не спромоглася жодна з пострадянських країн. У цьому, безперечно, його велика заслуга, данину якій має віддати сучасна генерація археологів. «Першою ластівкою» до цього стали «Нариси стародавньої історії УРСР», що вийшли за нашої участі під редакцією С.М. Бібікова. Згодом у вченого виникла ідея написати багатотомну «Стародавню історію України», яку було опубліковано на рубежі другого та третього тисячоліть. Він володів унікальним даром ставити проблеми й максимально наблизитись до суті явища. Ця надзвичайно цінна риса завжди була властива Сергію Миколайовичу. Уміле зіставлення археологічного матеріалу з даними суміжних наук, його теоретичні висновки завжди були обумовлені науковою актуальністю та метою дослідження.

Досліджені С.М. Бібіковим пам'ятки стали класичними зразками археологічних розкопок та їх історичної інтерпретації. Археологічна пам'ятка для нього була не просто фактом, відірваним від реального життя, що існує сам по собі, а певною ланкою в історичному ланцюгу становлення та розвитку людського суспільства. Він насамперед шукав пояснень будь-якому явищу на широкому тлі історичного процесу, знаходив момент, що об'єднував розпорошені археологічні дані в чітку систему історичного розвитку. За його висловом, він воістину умів бачити «за речами людей, що їх породили».

З іменем С.М. Бібікова в археологічній науці пов'язана ціла низка відкриттів і розробок актуальних історичних питань. Він умів передбачити те, що з часом стало основною темою досліджень археологічних колективів у різних куточках світу. Варто згадати лише основні віхи його наукових розробок:

- первісне заселення Східної Європи — проблема, яка і сьогодні є актуальною і широко досліджується в сучасному палеолітознавстві, збагачена новими ідеями, сучасними методиками польових та кабінетних досліджень;

• «криза мисливського господарства» — ситуація, що виникла наприкінці мезоліту на рубежі двох епох і стала поштовхом до різкої зміни господарчих занять первісної людини та переходу до відтворювальних форм господарства;

• палеодемографічний та палеоекономічний аспекти в археологічних дослідженнях тощо.

Значний період наукової діяльності С.М. Бібікова було присвячено вивченню трипільської культури — яскравого та загадкового явища в первісній історії Європи. Продовжуючи справу В.В. Хвойки, М.Ф. Біляшівського, М.Ю. Марченка, М.Я. Рудинського, вчений досліджував трипільські пам'ятки на середньому Дністрі й Дніпрі. Його цікавили проблеми походження трипільської культури, взаємовідносини між окремими колективами, розвиток господарства. Саме він уперше в археологічній практиці повністю розкопав та дослідив трипільське поселення Лука-Врублівецька. Присвячена результатам цих розкопок монографія (1953) і досі лишається одним із кращих досліджень, до якого постійно звертаються не лише археологи, а й історики, етнографи, мистецтвознавці.

Особливу увагу Сергій Миколайович приділяв проблемі ідеологічних уявлень і світогляду наших далеких пращурів. Його дослідження з цієї проблеми вирізняються надзвичайним відчуттям внутрішнього світу первісної людини. Його висновки вражають неординарністю, а часто й несподіваністю. Це насамперед стосується дослідження міфологічного світосприйняття давніх хліборобів, яке відбилося на оригінальному трипільському орнаменті, культурі «родючості», що знайшов свій образний вияв у знаменитих трипільських жіночих статуєтках, реконструкції обрядів.

Понад 20 років тому побачила світ монографія С.М. Бібікова «Древний музыкальный комплекс из костей мамонта» (1982), у якій було висловлено сміливо-шокуючу ідею про існування музики в палеоліті. Вчений уперше чітко й обґрунтовано сформулював висновок про духовний світ первісної людини, наявність у них музичних інструментів, побутування театралізованих ритуальних дійств. Запропоновану гіпотезу було аргументовано системою скрупульозних аналізів орнаментованих кісток мамонта, виявлених у с. Мізин Чернігівської обл. експедицією Інституту археології АН України під керівництвом І.Г. Шовкопляса та І.Г. Підплічка. Слід додати, що комплекс доказів на той час у Сергія Миколайовича був вичерпним. Згідно із сучасною класифікацією, ці вироби можуть бути

віднесені до групи музичних інструментів ударного типу. Експеримент, проведений під керівництвом заслуженого артиста України В.І. Колокольникова, підтвердив правильність висновку С.М. Бібікова. Модель звучання мізинських кісток було записано на платівку всесоюзною фірмою грамзапису «Мелодія». Це відкриття, зроблене С.М. Бібіковим у 1970—1980-х рр., і сьогодні актуальне й досить часто стає предметом наукових дискусій.

Усе життя Сергій Миколайович Бібіков перебував у безперервному пошуку. Його хвилювала проблема взаємин людини і природи, якій він присвятив низку ґрунтовних наукових праць, де знайшли своє висвітлення питання кризи мисливського господарства в кам'яному віці, палеоекономіки й палеодемографії у мезоліті та енеоліті. Висновки, до яких дійшов учений, багато в чому змінили традиційні уявлення про поступальність історичного розвитку первісного суспільства.

Сергій Миколайович завжди знаходив у людях здібності, які могли сприяти розвитку науки, він умів пробуджувати інтерес до знань в інших. Простота і разом із тим неухильна вимогливість були його невід'ємними рисами

Життя С.М. Бібікова — постійних рух, пошук. Спілкування з ним завжди було цікавим і емоційним, завжди пробуджувало думку. Він був великим ерудитом, чудовим співрозмовником і оповідачем, великим життєлюбом. Це і приналежувало до нього людей, молодь, створювало незаперечний авторитет. Так і виникла «школа Бібікова», яка об'єднала його учнів і послідовників з різних куточків Євразії. Його цінували та цінують учні, він умів цінувати їх. Швидше за все, це було найголовнішим у його житті — людські стосунки.

Сергій Миколайович абсолютно спокійно ставився до відзнак та нагород. Він умів сприймати їх із гідністю, він не колекціонував нагороди і ніколи не протиставляв свої заслуги досягненням інших. Та все ж було б несправедливо не згадати, що заслуги С.М. Бібікова перед українською наукою належним чином відзначено. Він був членом-кореспондентом АН УРСР, лауреатом Державної премії України, заслуженим працівником науки, членом-кореспондентом Центрального археологічного інституту ФРН (Берлін) ...

Він прожив цікаве повноцінне життя, яке вибудував сам. Він і сьогодні серед нас — у пам'яті його друзів і колег.

Л.В. КУЛАКОВСЬКА